

Leonardo i Amèrica: Una relació d'absència

Autor: David Grau
Data de publicació: 23-01-2013

Sembla que En Leonardo no va tenir cap relació directa amb Amèrica. Coneixia Americo Vespuccio i Toscanelli, però no en remarca res d'important. Tampoc no va dir res d'aquella gran gesta americana ni dels grans descobridors. Per què? En David Grau, ressegueix les relacions d'En Vespuccio i En Toscanelli amb En Colom i amb Catalunya i ens explica el perquè d'aquest silenci tan estrany.

En Leonardo, aquell fill il·legítim d'un notari i d'una pagesa analfabeta, però que posseïa el mateix escut d'armes que el Rei de Nàpols, podríem dir que tingué una relació amb Amèrica, d'absència. Evidentment, això de la llegenda que era un pobre noi, fill il·legítim d'una pageseta pobra i analfabeta i un notari mig rural, mig urbà, em recorda al primer cop que per motius de la preparació del primer documental d'En Colom, vaig arribar a Palos (Huelva), i en entrar a visitar la llar de Martin Alonso Pinzon, qui en tenia cura em confessà que aquella casa havia estat comprada per part de l'ajuntament al seu pare i decorada com a tal ja feia anys. El motiu d'haver-la seleccionat fou perquè era de les més antigues del poble, encara que la seva construcció datava del 1550, i com que no venia d'un pam, no importava gens que l'anomenat Martin Alonso Pinzon ja fes més de 50 anys que havia mort quan van començar a alçar la dita casa. Doncs a Vinci, aquell poblet insignificant de la Toscana, on mai no havia passat gaire cosa d'anormal, de cop i volta, igual com al poblet andalús, un dia la seva gent es va llevar i es van adonar que havien infantat un dels genis més grans de la història de la humanitat...

O sigui que ja tenim un altre personatge històric de renom absolutament universal que segons la història, sembla més aviat aparegut d'una llegenda o conte infantil. Un homenet de poble, illetrat, que en pocs anys va passar a ser el millor, no en una disciplina producte d'una talentosa gràcia divina, sinó que, de cop i volta, destacà per sobre de tothom en multitud de ciències i d'arts, que van des de la pintura i escultura, arquitectura, geometria, enginyeria militar, òptica, anatomia i música, inventor incansable de ginys que no gaires segles més tard s'han convertit en realitat; i curiosament, aquest home immens, no es mogué gaire de lloc en tota la seva vida. D'això se'n diu ser tot un autodidacte. Tanmateix,

en un dels seus escrits recrimina a uns pintors d'aquesta manera: "Abandoneu la vostra llar a la ciutat, deixeu la vostra família i amics, marxeu al camp, a les muntanyes i a les valls", paraules que semblen indicar tot el bé que fa veure món i ampliar horitzons mentals, o fins i tot, encara semblen més aviat un convit a perdre's en la mare natura i no perdre la vida en el brogit de les ciutats i enmig de les esclavituds del dia a dia. Però, naturalment, els fets són el que són, i per ara hem d'acceptar que En Leonardo, traint els seus pensaments, no es va moure gairebé de Milà, Florència, una miqueta a Roma, cap al sud, i poca cosa més.

Si ens cenyim al que diuen els llibres de sempre, el tema americà per En Leonardo no va existir. Entre els papers d'aquest geni que visqué la Descoberta d'Amèrica des d'un pedestal únic, ja que es movia amb tota llibertat i familiaritat per les corts de la Itàlia catalana de finals del XV i principis del XVI, no hi ha ni una menció al Nou Món. Repeteixo, ni una menció! Immediatament se'ns il·lumina una pregunta clara i diàfana: ¿Pot ser que un home com ell, que en els seus quaderns i anotacions era capaç de descriure coses petitíssimes com el vol d'una mosca amb una variada plenitud de detalls, atesa la seva curiositat innata per tot allò que l'envoltava, no comenti res d'aquest esdeveniment que va canviar el rumb del món occidental?

En Leonardo va morir al 1519. Així doncs, sobrevisqué vint-i-set anys a l'arribada de béns, notícies fabuloses, històries de conquestes èpiques, queviures de tota mena, plantes i arbres nous, animals exòtics i vistosos, indígenes... I, tot i amb això, ell no en fa cap esment. Referint-se a l'absència, un dels seus biògrafs moderns, en Charles Nicholl; en el seu llibre "Leonardo, el vuelo de la mente", ens diu: "No deixa de ser curiós que un home tan compromès amb altres tipus de descobriments no faci ni la més mínima menció al Descobriment i exploració del Nou Món". I ens remata l'explicació amb aquesta perla de meravellosa intuïció: "El seu interès pels viatges exòtics fou sorprenentment escàs, i els seus moviments estigueren sempre circumscrits a un àmbit bastant reduït: cap al sud gairebé no va passar de Roma, i sortí d'Itàlia per primera i última vegada quan comptava seixanta-quatre anys"... I ara la cirereta: "En un temps es va creure que cap al 1502, Leonardo havia viatjat fins a Constantinoble, però aquest hipotètic viatge no quadra amb els testimonis amb què comptem". Així funcionen els historiadors i investigadors miops; si una cosa no casa amb els documents escrits i reeditats i retocats i reimpresos, no és vàlida ni considerable. En canvi, investigadors com en José Luis Espejo i en Jordi Bilbeny, s'han mirat En Leonardo amb unes òptiques no tan entelades, i naturalment han anat veient coses.

Fem un petit tast d'alguns dels seus quadres, a l'Anunciació hi ha el que podria ser una araucària, un arbre d'origen americà. A la Mare de déu de les roques, aparcant aquest paisatge de fons que ja recuperarem, trobem un margalló, però podria ser que el pintor conegués aquesta planta de la costa mediterrània d'Itàlia, és clar. Amb el Sant Jeroni, quadre inacabat, tot comença a ser més sospitós: altre cop aquest fons amb les muntanyes difuminades que tantes vegades apareixen a les seves pintures, sense anar més lluny a La Gioconda. Amb unes formacions rocoses tan particulars realment es fa molt difícil no pensar en Montserrat. El tema del quadre és religiós, representa Sant Jeroni fent penitència al desert, però aquí En Leonardo ens el col·loca en el que sembla la part alta d'una muntanya rocallosa i pelada, amb l'esbós d'una edificació religiosa que s'entreveu pel costat dret de la pintura. I jo em pregunto, el cim més alt de tot el massís de Montserrat no es diu Sant Jeroni? I no hi ha una ermita del mateix nom en plena ascensió? Tot i que caldria un estudi ben detallat i apamat, em sembla que ens apropa a la intuïció que potser sí que aquest home havia viatjat més del que els especialistes acceptarien.

Però tornem al tema central: Va existir una relació més estreta entre En Leonardo i la Catalunya del Descobriment d'Amèrica? Gràcies als reculls biogràfics d'En Vasari sobre grans personalitats artístiques d'Itàlia, sabem que ell mateix posseïa un retrat a carbó d'Amerigo Vespucci fet per En Leonardo. En els quaderns d'En Leonardo només hi ha una menció referida a l'Amerigo Vespucci. Concretament diu que el mariner li havia deixat un llibre de geometria. Ni un comentari més. Podríem pensar que si l'Amerigo li deixà un llibre, la relació d'ells encara que no fos molt profunda sí que hauria de ser prou cordial. I si així fou, ¿com és que En Leonardo no diu res dels viatges fabulosos d'en Vespucci? Per què manté un silenci estrany sobre temes cartogràfics? ¿Potser no se sentia orgullós de conèixer l'home amb qui es confegí el nom d'Amèrica?

A mi, tot això em fa sospitar en una possible coneixença d'En Leonardo amb En Colom, encara que només fos de viva veu i a través de l'Amerigo Vespucci, ja que En Vasari ens reforça aquesta suposició descrivint-nos el retrat d'en Vespucci força carregat d'anys, o sigui, que ja era un home molt conegut i important quan En Leonardo el realitzà. Carregant-nos de raons, veiem en el treball d'En Bilbeny "Américo Vespuche era un Despuig", que va existir una relació estreta entre Colom i En Despuig. S'havien de conèixer com a mínim des de 1485, després de coincidir a l'entorn de la cort catalana quan En Colom hi residia per negociar l'empresa atlàntica amb els monarques. En Despuig anà en el viatge de Descoberta a les ordres d'En Colom i, més endavant, emprengué les seves pròpies expedicions, tal i com diuen autors coetanis i posteriors citats en aquell estudi. En Colom, en una carta del 1505 adreçada al seu fill Jaume, ja l'adverteix que el té en gran estima i el considera un expert cosmògraf. La Consuelo Varela, historiadora de gran renom pel fet de creure's la llegenda del pobre Colom genovès, després d'analitzar el tema confirma que la relació entre En

Colom i En Despuig no podia ser menys que entranyable.

Efectivament, En Despuig, un altre català desnaturalitzat i convertit en florentí, seria un primer punt de contacte silenciat amb l'empresa americana que només apareix de manera testimonial en els papers del geni. Tornant als quaderns del Mestre, ens fixarem en un personatge clau, que En Leonardo el destaca clarament anomenant-lo: "Mestre Paolo, el físic", i que és al meu parer una de les peces importants per anar veient la magnitud del muntatge. Aquest físic de nom Paolo, del qual gairebé tothom està d'acord que no pot ser ningú altre que en Paolo del Pozzo Toscanelli; és un home també típic del Renaixement: astrònom, astròleg, matemàtic, geògraf, físic, lingüista. Avui en dia se'l coneix sobretot com el cartògraf que qüestionà el vell mapa del món de Ptolemeu, i que al 1474 escrigué una carta a un portuguès, en què demostrava, amb l'ajuda d'un mapa, que el camí més curt per arribar a l'Àsia havia de ser navegant cap a l'oest, creuant l'Atlàntic a l'alçada de la Península Ibèrica. En aquella època, En Colom ja era a l'exili servint militarment diverses corts contra els seus enemics ideològics: els Trastàmara. I com que la major part d'aquests anys se'ls passà a l'entorn de la cort de Portugal, on hi realitzà grans expedicions nàutiques de descoberta, sobretot a la costa occidental de l'Àfrica, seria força lògic de pensar que tingués en molt bona estima el contingut d'aquesta carta del cosmògraf Toscanelli. Ajudant-nos a seguir aquest fil, en Charles Nicholl, en el seu llibre abans citat, ens fa entreveure que En Leonardo havia de conèixer En Toscanelli personalment. Aquest biògraf, referint-se a un tercer, ens diu: "És possible que Leonardo hagués conegut a Benedetto Dei a Florència, ja que aquest era amic del científic Toscanelli i del poeta Pulci". O sigui, que clarividentment, ens diu ni més ni menys, que En Toscanelli havia de formar part dels coneguts i de l'ambient intel·lectual d'En Leonardo. ¿Llavors, En Colom, aquell que havia de canalitzar les intuïcions dels cosmògrafs de l'època per realitzar en persona el desafiament, només coneixia aquest tal Toscanelli per la carta abans anomenada? No. Sabem a través del pare Cases, que el navegant català mantingué una relació epistolar amb un tal "Paolo, mestre i físic florentí", que naturalment ens duu fins a la immensa figura d'En Toscanelli.

Un cop arribats aquí, podem copsar com els llaços entre En Leonardo i Amèrica, que hom creia abans inexistents, ara sembla que es van estrenyent: En Leonardo fa un retrat de l'Amerigo Vespucci madur o vell, que en realitat era un Despuig, íntim amic d'En Colom d'abans que fessin junts el viatge de Descoberta; paral·lelament, En Colom mantè correspondència amb En Toscanelli, que és admirat per En Leonardo, que l'anomena "mestre" i forma part del seu cercle d'amistats. Curiós, tot plegat, no? Doncs encara n'hi ha més. En el colossal "Colom, Príncep de Catalunya" d'En Bilbeny hi ha una informació cabdal: Toscanelli fou el metge del cardenal Jaume de Coïmbra, fill de l'Infant Pere de Portugal. Aquest cardenal rebia els serveis d'un preceptor que es deia Àlvar-Alfons Ianyes, que tenia un germà anomenat Alfons Ianyes. I és segur que En Toscanelli coneixia aquests dos Ianyes, perquè coincidiren amb ell i el cardenal a Florència, per culpa de llurs exilis polítics de Portugal. Aquests dos germans foren els marmessors dels béns del cardenal Jaume de Coïmbra, a la seva mort a la ciutat toscana el 1459. I com ens confirma en Jordi Indiano, aquests dos germans eren dos dels Ianyes que acompanyaren En Colom en el seu primer viatge a Amèrica. A més a més, també lluitaren en el mateix bàndol que En Colom durant la guerra de la Generalitat contra Joan II, recolzant la candidatura de Pere IV. I aquest Pere IV no era ningú altre que En Pere de Coïmbra i Urgell, precisament el germà del cardenal Jaume de Coïmbra. Però aquests tenien una germana que es deia Felipa de Coïmbra: la segona esposa d'En Colom!

Resumint i concloent: un amic d'En Leonardo, En Toscanelli, era metge d'un cardenal, que era germà de la dona d'En Colom, i que tenia dos marmessors que acabaran sent peces importants del viatge de Descoberta d'Amèrica, en el qual també hi anirà En Despuig, amic personal de tots aquests que hem anomenat fins ara, i que curiosament conegué En Leonardo, perquè sabem que li deixava llibres i aquest, li féu un retrat quan ja era vell. Després de tota aquesta quadratura del cercle, només ens queda inferir que si en els milers de documents d'En Leonardo no es diu res dels fets d'aquests homes, absolutament protagonistes d'aquell moment històric, aquest silenci ens vindria a confirmar que entre els papers del gran artista que s'han perdut –els especialistes calculen que en són cinc mil–, per força haurien de contenir nombroses pistes que confirmarien una clara vinculació amb Catalunya com ja explicitava el seu escut d'armes, i una més que possible relació amb Colom i l'empresa americana. Sent indulgents i justos hauríem de creure que la pèrdua de documents és una possibilitat real i humana, per dir-ho d'alguna manera, però no –mai dels mais–, d'una pèrdua absolutament seleccionada. Quan els temes que falten xisclen per les raons ocultes d'aquesta absència, i amb En Leonardo és evident que Amèrica i tot el que va significar va ser massa gros per fer creïble aquesta manca absoluta de comentaris, evidenciarien que una altra mà, la llarga urpa de la censura, ha anat fent la seva feina, i aquesta mà sí que va triar què sobreviu i què no.

David Grau